

FABRICA DE HÎRTIE DE LA ZĂRNEȘTI (1852—1878)

de AL. BĂRBAT

„Fabrica de hîrtie mecanică de la Zărnești“ este cea mai importantă creație industrială a negustorilor romîni care au exercitat în orașul Brașov — pînă pe la jumătatea secolului al XIX-lea — așa numitul „comerț de intermediere“¹. Prin această fabrică și prin alte întreprinderi industriale, de mai mică importanță, create de aceiași negustori, este ilustrată — și cu exemple de pe teritoriul țării noastre — una din cele trei căi, puse în lumină de Marx, prin care se face trecerea de la modul de producție feudal la cel capitalist. Este vorba de trecerea directă a comerciantului la industrie („comerciantul devine direct industriaș“), cale caracteristică dezvoltării industriei în orașele comerciale care au făcut, pe treptele premergătoare societății capitaliste, comerțul de intermediere².

Despre această fabrică, se găsește la Biblioteca Academiei R.P.R. (fondul Barițiu) un bogat material documentar, care încă n-a fost utilizat.³ El se referă la perioada de la 1852 (anul în care a fost inițiată înființarea fabricii) pînă la 1878, cînd fabrica trece din mîinile fondatorilor ei în mîinile altor capitaliști. Se mai găsesc informații prețioase despre mersul fabricii în perioada respectivă, precum și despre activitatea lui Gh. Barițiu legată de fabrică, în unele acte din arhiva Magistratului Brașovului (Arhivele Statului, Brașov), în fondul „Corespondența Mureșenilor“ de la Biblioteca Centrală din Brașov, precum și în arhiva de la Muzeul bisericii „Sf. Nicolae“ din Brașov.

¹ În acest comerț („carryng trade“), — numit astfel de Marx — cunoscut mai ales la venețieni, genovezi, olandezi etc., „cîștigul principal se realizează nu prin exportul propriilor produse ale țării, ci prin intermedierea schimbului de produse între comunități nedezvoltate din punct de vedere comercial și în genere economic și prin exploatarea ambelor țări producătoare“. „Aici capitalul comercial apare în forma sa pură, separat de extreme, adică de serele producției între care mijlocește“. K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, cartea III, București, E.P.L.P., 1953, p. 322.

² *Ibidem*, p. 328.

³ Bibl. Acad. R.P.R., msse rom., nr. 990, dosarul „Fabrica de hîrtie Zărnești“. Materialul provine de la Gh. Barițiu, unul dintre fruntașii de la 1848 care a avut un rol important în ce privește întemeierea și activitatea acestei fabrici. Gh. Barițiu a și scris despre această fabrică un amplu articol informativ, intitulat *Fabrica de hîrtie mecanică de la Zărnești*, publicat în rev. *Transilvania*, Sibiu, 1885, nr. 13—14, 15—16, 19—20 și 23—24.

În afară de importanța ce o are acest material pentru cunoașterea începuturilor dezvoltării industriei mari în patria noastră, el este prețios și pentru informațiile ce ni le dă cu privire la stările social-economice din sud-estul Transilvaniei precum și din Țara Românească și Moldova în perioada 1852—1878.

Utilizând în acest studiu izvoarele menționate, precum și alte materiale privitoare la situația industriei din Transilvania în deceniile 6—8 ale secolului al XIX-lea, vom căuta să stabilim însemnătatea istorico-economică a fabricii de hirtie de la Zărnești — Brașov — și, în același timp, să scoatem în evidență situația specifică în care se găsea industria Transilvaniei în perioada la care ne referim, când — în condițiile regimului aplicat de habsburgi, apoi de statul dualist austro-ungar — această industrie, în fața concurenței din apus, își pierde treptat debușeurile de peste hotare, fără a-și putea face în schimb loc ca industrie de necesitate locală.

Se știe că în perioada premergătoare anului revoluționar 1848, economia Transilvaniei a fost ținută în loc prin „jugul politicii austriece semicoloniale” ce i s-a aplicat.¹ Progresul industriei transilvane nu s-a realizat pe măsura perspectivelor deschise de dezvoltarea meseriilor și de vechile relații ale acestei țări cu Țara Românească și cu Moldova. În cadrul imperiului habsburgic, tot sprijinul ce se acorda industriei — în numele politicii protecționiste — era îndreptat spre industria austriacă. Transilvania era lăsată, ca și Ungaria de altfel, în mâinile magnaților, mulțumiți că-și puteau menține pozițiile de clasă stăpînitoare și că liniștea nu le era încă tulburată de forțele sociale noi ce se dezvoltau o dată cu industria. Politica economică imperială urmărea — în folosul puterii centrale și a vistieriei împărătești — dominarea și exploatarea provinciilor anexate, deci și a Transilvaniei. În căutare de debușuri, industria austriacă a dus cu toată puterea lupta pentru ocuparea pozițiilor stăpînite pînă atunci de Transilvania în relațiile de schimb cu Țara Românească și cu Moldova. Procesul dezvoltării economice a Transilvaniei, în aceste condiții, a rămas mult în urmă.

Totuși, împotriva tuturor piedicilor puse, se obțin și în această perioadă realizări semnificative în domeniul dezvoltării industriei transilvane. Inițiativele în ceea ce privește dezvoltarea manufacturilor din vechile ateliere de breaslă ale Transilvaniei se înmulțesc, iar după 1830 apar societăți pe acțiuni și întreprinderi cu un număr mare de muncitori. Către mijlocul veacului al XIX-lea, mecanizarea apare în diferite ramuri ale industriei, marcîndu-se prin aceasta începutul revoluției industriale².

După revoluția din 1848—1849, fenomenul de dezvoltare a industriei din Transilvania trece pe alt plan. Prin desființarea iobăgiei, se îmbunătățesc într-o oarecare măsură condițiile de trai ale țărănimii,

¹ Șt. Imreh, *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Ed. Acad. R.P.R., 1955, p. 9.

² *Ibidem*, p. 21.

deși rămășițele feudalismului rămân încă apăsătoare și frinează lărgirea pieței interne și dezvoltarea forțelor de producție.

Procesul de destrămare a vechilor forme economice capătă amploare în acest timp, o dată cu trecerea la tehnica mașinistă, care se desfășoară într-un ritm destul de viu și cuprinde aproape toate ramurile industriei.

În industria hîrtiei, un început remarcabil în sensul mecanizării se făcuse încă în 1840, cînd Richard Kiessling, originar din Boemia, a transformat în fabrică moara de hîrtie a fostului regiment de graniță de la Orlat.¹ S-a făcut prin aceasta un pas simțitor spre o nouă etapă în industria hîrtiei din Transilvania. În jurul anilor 1852—1856 această fabrică lucra cu 100—130 muncitori și producea anual 3 506 chintale de hîrtie fină și ordinară.²

În 1851, moara de hîrtie de la Cîrțișoara, Făgăraș — proprietatea lui Iosif Teleki — este transformată în fabrică, de către frații Richard și Gustav Kiessling. Richard Kiessling era între anii 1853—1856 arendașul ei. În 1852, fabrica a utilizat 123—143 muncitori, iar pe la 1853—1856 aproximativ 6 maiștri și 100—120 muncitori.

În cadrul avîntului ce se manifesta după revoluția din 1848—1849 în domeniul dezvoltării industriei din Transilvania — avînt care era totuși limitat în condițiile politicii economice aplicate de Habsburgi — se situează și înființarea fabricii de hîrtie de la Zărnești.

Privind în special situația din industria hîrtiei din Transilvania la 1852, cînd este inițiată fabrica din Zărnești, se constată că în acest timp, în afară de fabricile de la Orlat și Cîrțișoara, mai funcționau în Transilvania 14 manufacturi sau „mori de hîrtie”.³

Principala piață de desfacere a acestei industrii, ca de altfel a tuturor ramurilor industriale din sud-estul Transilvaniei, o constituiau ca și mai înainte, Țara Românească, Moldova, Bulgaria și Serbia. În părțile Ungariei, hîrtia venea de la Viena; aceasta era de calitate mai bună și mai ieftină decît cea produsă în Transilvania. În Transilvania se menține totuși un oarecare deșeu pentru hîrtia produsă în sud-estul acestei provincii întrucît, în lipsa căilor ferate de la Solnoc spre răsărit, transportul hîrtiei din vest era costisitor.⁴ Mai ales cererile de hîrtie

¹ Proprietarii fabricii erau în 1852 succesorii lui L. Friedensfels și Richard Kiessling. Bericht der Handels — und Gewerbekammer in Kronstadt (Raportul Camerei de comerț și meserii din Brașov), Brașov 1882, p. 312.

² Raportul Camerei de comerț din Brașov, apărut în 1882, publicînd după Ostermaier un scurt istoric al fabricilor de hîrtie din Transilvania, arată că fabrica de la Orlat lucra pe la 1853 cu 199 muncitori. Dar raportul aceleiași camere pe 1852 arată că fabrica a lucrat în 1852 numai cu 91 muncitori.

³ G. Barițiu, *Fabrica de papiru*, în rev. *Transilvania*, Brașov, 1873, p. 25—26.

⁴ Transportul hîrtiei aduse de la Viena și provizioanele erau de 8—10 fl. m. c. (monedă convențională) pentru 100 funți de Viena, ceea ce însemna foarte mult față de prețul de 30—35 fl. m. c. pentru 100 funți hîrtie fină. Cf. G. Barițiu, *Fabrica de hîrtie*, în *Transilvania*, Sibiu, 1885, nr. 13—14.

ordinară erau acoperite din producția Transilvaniei. Hîrtia fină se aducea și aici, în cea mai mare parte, de la Viena.

Deși produsele fabricilor și morilor de hîrtie, ce existau în sud-estul Transilvaniei, erau puternic lovite în acest timp — pe piața Principatelor romine — de fabricatele din apus, totuși, cîmpul de afaceri pentru producătorii de hîrtie din această parte a Transilvaniei rămînea încă destul de atrăgător. Casa Rudolf (Radu) Orghidan din Brașov, de pildă, care „avea în soldul său“ două mori de hîrtie groasă în secuime (pe cea de la Chelița — Trei Scaune — și se pare că și pe cea de la St. Mărtin — Ciuc), nu putea satisface cererile mari de hîrtie, iar depozitul fabricii de hîrtie de la Orlat (creat în 1843 la Brașov, spre a exploata mai bine piața de export), ținut în comision de casa brașoveană „George Ioan și fiii“, făcea afaceri importante. Fabricile de la Orlat și Cîrțișoara lucrau cu beneficii de 50% la hîrtia vîndută, iar la unele calități de hîrtie, chiar cu beneficii de 100%. Frații Keissling din Boemia, veniți la Sibiu „ca oameni săraci“, au ajuns să joace roluri de „baroni bogați“ prin afacerile ce le-au realizat în industria hîrtiei.¹

Toate aceste împrejurări îi stimulează pe negustorii romîni brașoveni să inițieze o fabrică de hîrtie la Zărnești. În acest scop, un grup dintre acești negustori formează, în septembrie 1852, un consorțiu.

CONSORȚIUL BRAȘOVEAN ȘI CONSTRUIREA FABRICII DE HÎRTIE DE LA ZĂRNEȘTI

„Contractul de însoțire“ ce stă la baza înființării fabricii de hîrtie de la Zărnești poartă data de 20 septembrie/2 octombrie 1852.² Prin acest contract ia naștere „o societate pe acțiuni“, care are ca scop construirea fabricii „după cel mai perfect model“, atins de fabricile de acest fel din apus. Societarii hotărăsc, de la început, să fabrice hîrtie de cea mai bună calitate, spre a putea face față oricărei concurențe.

Capitalul inițial al societății s-a stabilit la 80 000 fl. m.c.³, fiind împărțit în 160 de „acțiuni“ de cîte 500 fl. m.c. Din aceste acțiuni, 140 au fost subscrise încă în ședința de constituire a societății, subscriitorii principali fiind un grup de negustori romîni în frunte cu Rudolf Orghidan, George Ioan și George Iuga, care conduceau cîteva dintre cele mai mari case de comerț brașovene din acel timp. Acest grup a subscris în total 132 acțiuni, iar 8 acțiuni au fost subscrise de trei membri din rîndurile intelectualității și anume: Servian Popovici Barcianu (numit uneori în procesele-verbale și Barsianu) din Zărnești, 4 acțiuni, protopopul Bartolomeu Mețianu din Zărnești (care împreună cu Ioan Mețianu au vîndut pentru fabrică terenul de la Zărnești) 2 acțiuni și

¹ G. Barițiu, *Fabrica de hîrtie...*, în *Transilvania*, Sibiu, 1885, nr. 13—14.

² Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., fond Barițiu, nr. 990, f. 287. Documentul este publicat în rev. *Transilvania*, Sibiu, 1885, nr. 13—14.

³ Fl. m. c.=florini monedă convențională sau florini de argint, aceștia avînd valoarea de 2,5 ori mai mare decît fl. v. V. (florini valută vineză),

G. Barițiu 2 acțiuni. Celelalte 20 de acțiuni au rămas „ca rezervă“ la dispoziția societății.¹

Procesul-verbal al ședinței din 20 septembrie/2 octombrie 1852, în care este trecut în întregime primul „contract de însoțire“ pentru noua întreprindere, arată că pentru construirea fabricii se cumpărase, cu două zile înainte (la data de 18/30 septembrie), terenul necesar în Zărnești, așa numitul loc „Crivina“ (inclusiv dreptul de folosire a apei) de la Bartolomeu și Ioan Meșianu din acea comună. Cumpărarea se făcuse de către casele Rudolf Orghidan și George Ioan și fiii, în numele „companiei“ care era în curs de formare. Intinderea terenului cumpărat era de 11 iugăre și 446 stinjeni pătrați². Prețul cumpărăturii fusese de 2 800 fl. m.c.³

Societarii cer și obțin în octombrie — noiembrie 1852 de la guvernatorul Transilvaniei (Carol de Schwarzenberg) concesiunea pentru întemeierea fabricii și aprobarea funcționării legale a societății înființate în acest scop. Ei nu pierd din vedere să arate în cererea lor din 8 octombrie 1852, că fabrica va fi înzestrată „cu cele mai noi și prețioase mijloace mecanice“ subliniind însemnătatea construirii unei astfel de fabrici în Transilvania.⁴

Tot în ședința din 20 septembrie /2 octombrie 1852 se hotărăște a se alege și numi un om de încredere, „înzestrat cu trebuincioasele cunoștințe și prevăzut cu cele mai bune recomandățiuni, spre a călători la Viena, Praga Zürich și alte părți“, unde va fi nevoie, pentru a angaja complexul de mașini necesare fabricii proiectate, precum și specialiștii necesari; de asemenea pentru a se informa temeinic despre fabricile de hîrtie, spre a da societății informațiile necesare în această privință.

G. Barițiu este însărcinat să întreprindă această călătorie.

Pornind în luna octombrie 1852 de la Brașov, el se oprește la Viena, unde ia legătura cu firmele Alexander Schoeller și I.M. Miller & Co., la care este acreditat de neguștorii brașoveni. Este pus apoi în legătură cu Désiré Gilain, reprezentantul casei Jean Jaques Gilain din

¹ Societatea tindea să păstreze, în ce privește distribuirea și transmiterea acțiunilor, un cadru restrîns, oarecum de familie, de monopol; „o familie care a format împrejur de sine consorțiul“, cum spune G. Barițiu într-un raport al său din 1874. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, f. 432.

² Un iugăr=1600 stinjeni pătrați=5775 m. p.

³ Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, f. 4—5.

⁴ „Subsemnații — spun ei în cerere — în calitatea noastră de comercianți, ne-am convins din experiența mai multor ani, că prețul hîrtiei se ridică în această țară așa de sus, pentru că această ramură a industriei a rămas cu mult în urmă față de marile progrese cunoscute în apus. Se adaugă la aceasta și o deosebită împrejurare și anume aceea că cererile de hîrtie au crescut în ultimul timp foarte mult, atât în țările vecine dunărene, cât și în celelalte provincii turcești și comerțul nostru nu este în stare să le acopere decît prin aducerea unei cantități însemnate de hîrtie străină din fiecare calitate; pe de altă parte, crește și în această privință tot mai mult concurența străină. De aceea ne-am hotărît a ne organiza într-o societate cu un anumit capital, pentru a întemeia sus-numita întreprindere. „Documentul în limba germană publicat în rev. *Transilvania*, Sibiu, 1885, nr. 15—16.

Tirlemont — Belgia (cu filiala la Brno și Moscova), care se ocupa în special cu fabricarea mașinilor necesare fabricilor de hîrtie și care instala tocmai în acel timp o mare fabrică de hîrtie pentru statul austriac.

Tot la Viena, Barițiu ia legătură cu reprezentantul unei firme engleze, apoi își continuă călătoria de informare asupra problemei la Tirlemont, iar apoi la Paris, Basel și Zúrich.¹

Revenind la Viena, Barițiu încheie la 14 decembrie 1852, cu reprezentantul casei Gilain din Tirlemont, contractul pentru cumpărarea mașinilor necesare fabricii de la Zărnești.²

Costul mașinilor, cu taxele de transport plătite pînă la Anvers, inclusiv diferite comisioane și asigurări, se ridică la 131 734,60 frs., ceea ce însemna aproape 60 000 fl. m.c. De la Anvers mașinile aveau să ia calea apei, prin Constantinopol, la Galați, pe socoteala și riscul societății cumpărătoare.

Casa Gilain întocmește și proiectele pentru clădirea fabricii, observînd posibilitatea dezvoltării și completării acesteia cu noi holendere.³ Ea garantează buna funcționare a mașinilor timp de un an, cu condiția ca societatea cumpărătoare să angajeze ca director tehnic un specialist recomandat de ea.

La 10/22 iunie 1853 încep la Zărnești lucrările pentru construirea fabricii, conform planurilor întocmite de firma Gilain⁴. Tot în 1853 se expediază din Belgia mașinile, pe calea apei, prin Constantinopol, la Galați.

În octombrie 1853 începe însă războiul ruso-turc. Această împrejurare aduce prejudicii consortiului de la Brașov. Mașinile ajung la Constantinopol tocmai în timpul războiului. Transportul mai departe nu este posibil. Mașinile sînt depozitate acolo, „într-un magazin plătit scump”. În cursul iernii anului 1855, pe cînd războiul se desfășura la Sevastopol, armatele franceze, avînd nevoie de depozite, deschid cu forța magaziiile în care erau depozitate mașinile brașovenilor și

¹ G. Barițiu, *Fabrica de hîrtie... în Transilvania*, Sibiu, 1885, p. 117—118.

² Contractul care se găsește în copie la Biblioteca Acad. R.P.R. (Msse rom., nr. 990, f. 1—3), arată felurimea mașinilor și a componentelor livrate. Principalele părți ale complexului sînt: 6 holendere de măcinat, 2 holendere de spălat, o mașină de curățat și tăiat zdrențe, o mașină pentru fabricarea hîrtiei (cu toate componentele: prese, valțuri, aparate de înleiat și colorat, instalații de uscat, mese de fabricație etc.), o mașină de satinat, o presă hidraulică, o mașină cu vaporii, 2 cazane cu vaporii de cîte 25 H.P., o roată cu apă.

³ Proiectele se găsesc în dosarul de documente și manuscrise al fabricii de hîrtie din Zărnești la Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, filele 279—283.

⁴ Documentul pus la temelie fabricii, datat 10/22 iunie 1853, este semnat de următorii, ca fondatori și proprietari: Ioan Iuga, Rudolf Orghidan, George Iuga, Ioan I. Pantazi, Bucur Popp, Nicolae Teclu, Iordăche David, George Orghidan, *Servian Popovici Barcianu*, Ioan G. Ioan, Apostol E. Popu, Nicolae R. Orghidan, Manole I. Burbea, *George Barițiu*, George R. Orghidan, George G. Ioan, *Ioan Meșianu*, George Nica, Nicolae Voinescu, Zinca Nicolae Dima, George Ioan senior, *Iacob Mureșanu*, Cristea G. Orghidan, Ioan Ștefoveanu, Constantin R. Orghidan, *Bartolomeu Meșianu*. Cei subliniați de noi nu sînt comercianți. Copia documentului se găsește la Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, f. 8.

amenință cu aruncarea lor în mare sau confiscarea. Consortiul, anunțat de către depozitar, trimite la Constantinopol pe negustorul Ursu Ghila pentru a le salva. Numai după ocuparea Sevastopolului și încheierea armistițiului, casa depozitară de la Constantinopol poate trimite mașinile la Galați, transportul și asigurarea lor costînd 1400 galbeni. Acestea rămîn la Galați din aprilie pînă către vară, cînd devine practicabil drumul Moldovei pînă la trecătoarea Oituzului.

Abia în iulie 1856, după trei ani de la expedierea lor din Belgia, ajung mașinile la Zărnești, cheltuielile intervenite în acest timp încărcînd simțitor costul acestora. S-au produs totodată și unele deteriorări și pierderi de piese, care au necesitat reparații și completări, de asemenea costisitoare.

O situație din 7/19 februarie 1856, întocmită de contabilitatea întreprinderii, arată că la această dată, cînd mașinile se aflau încă la Constantinopol, „cheltuielile Țarigradului“, în afară de plata lui Ursu Ghila, se ridicau la 11 000 fl. m.c.¹. Aceste cheltuieli, împreună cu cele care aveau să se mai facă pentru ca mașinile să ajungă la Zărnești, în împrejurările excepționale date, însumau pentru capitaliștii brașoveni o cheltuială neprevăzută de peste 20 000 fl. m.c., aceasta influențînd nefavorabil încă de la început, situația financiară a întreprinderii. Pentru Transilvania, unde capitaliștii cei mai mari dispuneau totuși de capitaluri mult mai mici decît cei de la Viena și în general din apus, faptul nu era lipsit de importanță.

Încă în vara anului 1856 încep lucrările pentru montarea fabricii. Acestea avansau însă greu. Din „protocoalele“ ședințelor societății, rezultă că directorul tehnic, I. Fremont, recomandat de casa Gilain, nu era un om activ și capabil. Ajuns în conflict cu societatea, el venea mereu cu pretenții și nu depunea efortul necesar pentru punerea în funcțiune a fabricii. „O pedeapsă pentru noi fu acest om — spune Apostol Efstațiu Popp (unul dintre membrii societății) într-o scrisoare a sa datată 28 oct/9 noiembr. 1857 — pe care singuri ne-am atras-o și pe care o simțim în suflet și în pungă“². La cererea societății, firma Gilain a trimis la Zărnești un alt om al ei (Massillon), care să-l ajute pe Fremont și să clarifice aici lucrurile. Cu ajutorul lui Massillon, fabrica este adusă la 8 aug. 1857 în stare de funcționare; „putea trece la fabricarea oricărui fel de hirtie“³. În aceeași lună ea își începe activitatea.

ACTIVITATEA FABRICII (1857—1876)

a) Capitalul și creditele

Capitalul inițial al societății (80 000 fl. m.c.) nu satisfăcea nici pe departe cerințele fabricii plănuite. Numai plățile pentru mașini, cu cheltuielile extraordinare intervenite, se ridicau la peste 80 000 fl. m.c.

¹ Bibl. Acad. R.P.R. Msse rom. nr. 990, filele 19 și 30—31.

² *Ibidem*, fila 356.

³ *Ibidem*, filele 341—348.

Terenul și clădirile fabricii ajunseră și ele, la peste 45 000 fl. m. c.¹. Se cumpăraseră și zdrențe, ca materie primă, în valoare de peste 8.000 fl. m. c. Contul cheltuielilor mărunte cuprindea și el plăți de aproape 3.000 fl. m. c. Plățile făcute pînă la data de 7/19 februarie 1856 se ridicau la peste 115 000 fl. m. c. Dar după această dată au urmat încă cheltuieli pentru mașini și montarea fabricii. Era apoi necesar, o dată cu începerea fabricației, capitalul circulant.

Pentru a face față primelor necesități, s-a făcut în mai 1855 o majorare a capitalului cu 29%², iar în februarie 1856 o a doua majorare, capitalul ajungînd astfel la 155 000 fl. m. c.³. Dar nici acest capital nu satisfăcea cerințele. După calcule făcute de specialiști (firma Gilain și alți fabricanți de mașini din apus), o fabrică de mărimea celei construite la Zărnești avea nevoie de un capital de cel puțin 250.000 fl. m. c., avînd în vedere aici și capitalul circulant necesar⁴.

Societarii însă nu erau dispuși să treacă noi fonduri de la casele lor comerciale la fabrica de hîrtie. Ei nu se gîndeau să renunțe la vechea lor activitate comercială, în care rata profitului era încă foarte mare⁵. Fabrica de hîrtie nu însemna pentru ei decît o lărgire a izvoarelor lor de cîștig și era considerată mai mult ca o anexă a comerțului lor. Hîrtia fiind un important articol de export, ei urmăreau să aibă acest articol din producția lor proprie, deci cu beneficii atît ca fabricanți, cît și ca negustori. Unii au subscris la capitalul întreprinderii părți foarte mici (5—10%) față de posibilitățile lor⁶. Alții, cum este cazul casei Orghidan, fiind angajați în cadrul comerțului lor cu mari credite, nu dispuneau de „capitaluri libere” pentru industrie. Aportul acestora la capitalul fabricii se baza pe împrumuturi contractate în numele firmelor lor comerciale și deplasate spre industrie⁷. Fabrica de hîrtie, în aceste condiții, trece la contractări de împrumuturi.

¹ Clădirea fabricii, executată după proiectul arhitectului Șt. Emilian, era „cea mai mare din Transilvania, după institutul militar și cazarma din Sibiu”. Cf. *Gazeta Transilvaniei*, 1858, p. 237.

² Bibl. Acad. R.P.R. Msse. rom. nr. 990, 310.

³ Acționarii rămăseseră aceiași, cf. listei din actul fondational. Cei mai mari acționari erau: Rudolf Orghidan cu 3 fii 27.000 fl., George Ioan cu doi fii 24.000 fl., Ioan Iuga 20 000 fl., George Iuga 15 000 fl., George Orghidan 10 000 fl., Ioan I. Pantazi 10 000 fl., Bucur Popp 8 000 fl., Iordache David 6 900 fl. În total erau 26 societari, cf. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, fila 315.

⁴ „...mă provoc (refer) acum — spune Barițiu (în calitate de director comercial al fabricii) într-un raport al său din 1862 către membrii societății — precum am făcut-o în anul 1852, cînd am raportat lămurit de la Viena răspunsul d-lor Alexander Schoeller, I. M. Miller ș.a., care ne-au zis curat, că, de vom pune numai 6 holendere și de ne va umbla foarte bine cu lucrările pregătitoare, totuși fără 250 000 fl. să nu ne apucăm de o asemenea fabrică”. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, fila 403, cf. și partea istorică a raportului prezentat de Barițiu în ședința din 3/15 ianuarie 1874. *Ibidem*, filele 432—433.

⁵ „...negustorii brașoveni au cîștigat la mărfurile lor, după revoluția din 1848 și în timpul războiului din Crimeea, cite 25—30 și chiar 50%. G. Barițiu „Fabrica de hîrtie...” în *Transilvania*, 1885, p. 195.

⁶ Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, fila 432.

⁷ *Ibidem*, fila 432.

Încă în ședințele din 20 și 23 decembrie 1856 se hotărăște solicitarea unui împrumut de 40 000 fl. m.c. la o bancă vieneză. Acest împrumut s-a și contractat în curînd la Institutul de credit (Kredit — Anstalt) din Viena, fiind garantat personal de mai mulți membri ai societății și acoperit cu cambii pe cîte trei luni¹. În august 1857, societarii, văzînd că împrumutul obținut prezintă inconveniente, mai ales „prin apăsătoarea grijă de a băga bani tot la trei luni“, au hotărît să strămute datoria lor la Brașov, unde se crease între timp (în iunie 1857) o filială a Institutului de credit din Viena.

Ac acestea sînt însă numai începuturile în ce privește aranjamentele de credit ale noii fabrici. Împrumuturile cresc în scurt timp la sume importante, ele ajungînd să reprezinte partea cea mai mare din totalul capitalului cu care lucra întreprinderea.

Un așa numit „bilanț de probă“, încheiat de întreprindere la 30 iunie 1857, deci înainte de a se fi terminat montarea fabricii, arată că la acea dată creditele constituiau un post important în pasivul bilanțului întreprinderii. Capitalul depus de fondatori era de 149 000 fl. m.c., iar creditele se ridicau la suma de 60 980,47 fl. m.c. Principalii creditori erau la această dată Banca de Credit din Viena, cu 27 100 fl. m.c. și filiala de la Brașov a Băncii de Scont (Banca Națională Austriacă) cu 20 600 fl. m.c. Celelalte credite erau de la zarafi brașoveni (Sotir Manciuc) și alți creditori din Brașov. În activul bilanțului, terenul, clădirile, mașinile și instalațiile reprezentau 185 182,97 fl. m.c., iar materiile prime (zdrențe și alte materiale) 18 137,02 fl. m.c.².

În 1858 împrumuturile și datoriile întreprinderii se ridică la 129 314 fl. m.c., creditorii principali fiind tot băncile vieneze, împrumuturile la acestea, inclusiv la filialele lor din Brașov, ajungînd la aproape 90 000 fl. m.c.³.

O parte din împrumuturi trec, în anii următori, asupra unora din membrii societății, aceștia devenind creditorii propriei lor societăți. Astfel, în 1861, din totalul de 111 079 fl. v.a. la cît se ridicau datoriile societății, 73 472 fl. reprezintă capital împrumutat din afară, iar 37 607 fl. este capital, împrumutat de la membri⁴.

Proporția împrumuturilor crește apoi mai mult față de capitalul propriu al întreprinderii. Întreprinderea este pusă în situația de a restitui sume considerabile din capitalul unora din fondatorii ei (între care și casa Orghidan) care căzuseră în stare de faliment în împrejurările crizei comerciale din 1857—1858.

¹ Garanția personală constituită pentru acest împrumut era de 97 000 fl. m. c. Garanții erau: Rudolf Orghidan pentru 20 000 fl., George Ioan și fiii 24 000 fl., George Orghidan 10 000 și alții. Cf. protocolul ședinței din 2 februarie 1858. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, filele 157—158.

² Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, filele 369 și 370.

³ *Ibidem*, filele 432—3; cf. și filele 153—154.

⁴ Capitalul propriu al societății era în acest an de 156 450 fl. v. a. (1 fl. m. c. valora aproximativ 1,05 fl. v. a.). Deci întreprinderea lucra cu un capital total de 267 529 fl. v. a. Întreprinderea totuși se plîngea că i-a lipsit capitalul circulant corespunzător mărimii și capacității sale de producție.

Se va ajunge astfel, în decembrie 1872, la un capital propriu al întreprinderii de numai 54 875 fl.v.a. În schimb, la această dată, doi membri ai fabricii și anume Ioan G. Ioan și Constantin I. Iuga sînt creditorii întreprinderii cu importanta sumă de 104 668,80 fl. v.a.¹ Împrumuturile la bănci sînt de 54 875 fl.v.a., apoi mai sînt diverși creditorii cu suma de 35.771,68 fl.v.a.² Totalul creditelor este în acest moment de 194 576,48 fl., suma lor fiind de aproape patru ori mai mare decît capitalul propriu.

Condițiile în care se obțineau împrumuturile la Brașov erau în general mult mai grele decît condițiile pe care le aveau fabricile austriece și boeme și mai ales decît cele obișnuite în țările apusene. La Brașov, ca de altfel în întreaga Transilvanie și în Ungaria, în acel timp, dobînda anuală, plus comisioanele la capitalurile împrumutate de la bănci, se ridicau în medie la 10%. Zarafii brașoveni luau cîte 15—18%. Capitaliștii particulari luau în general 12%. În același timp, fabricile austriece și boeme plăteau numai 6% la împrumuturile lor, iar în țările din apus rata dobînzii era de 4—5%³.

Aceste condiții, care de altfel caracterizează unul din aspectele înapoierii Transilvaniei din punct de vedere economic, în comparație cu părțile din vest ale imperiului habsburgic și mai ales cu țările din apusul Europei, vor influența și ele, așa cum vom vedea în paginile următoare, dezvoltarea fabricii de hîrtie de la Zărnești.

b) Producția și desfacerea

Niciodată, în perioada de activitate la care ne referim (1857—1878), fabrica de hîrtie din Zărnești n-a lucrat cu toată capacitatea ei de producție. Această constatare se face în toate rapoartele prezentate adunării generale de către directorul comercial al întreprinderii.

Fabrica fusese instalată inițial cu 6 holendere metalice, livrate de firma Gilain. După calculele făcute de această firmă, pentru ca o întreprindere cu o astfel de instalație să fie rentabilă, trebuia să aibă o producție de „cel puțin 4 000 chintale hîrtie bună pe an“. Această producție, în condițiile din acel timp, necesita un capital circulant de 120 000 fl. pentru materii prime și alte materiale (zdrențe, chimicale, lemne de foc), apoi pentru salarii și alte cheltuieli de producție⁴.

¹ Cf. Bilanțul fabricii la 31 dec. 1872. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, filele 151—152.

² Din împrumuturile la bănci, posturile principale le dețin: Kredit-Anstalt Viena 30 349 fl., Banca Naț. a Austriei, filiala Brașov 17 780 fl. Intre creditorii este trecută în bilanț și casa „I. Scharmitzers Nefte“ din Viena, cu 1 407 fl., apoi, Prima bancă transilvăneană (Erste Sieb. Bank) din Brașov cu 4 600 fl., iar într-o poziție de bilanț comună „15 diverși creditorii“, cu suma de 22 565,56 fl. Această fărîmițare a creditelor arată o slăbire serioasă a poziției fabricii la acea dată.

³ G. Barițiu, *Fabrica de hîrtie...*, în *Transilvania*, Sibiu, 1885, p. 195.

⁴ *Ibidem*, nr. 15—16.

Între timp, au mai fost instalate trei holendere de lemn (armate în parte cu fier); în 1870 s-a instalat și o moară de măcinat lemn. Capacitatea de producție instalată a fabricii se ridică astfel la 6 000 chintale de hîrtie anual¹. Era cea mai mare și mai modernă instalație de acest fel cunoscută în Transilvania². Mașina de hîrtie a fabricii era construită „după cele mai noi principii mecanice” și tot „după cele mai noi principii” s-a făcut construcția întreprinderii³.

Calculată pe bază de experiență, capacitatea de producție a mașinilor era în 1859 de 10–13 chintale hîrtie fină sau 13–18 chintale hîrtie ordinară (mai groasă) pe zi⁴. Aceste date sînt aproximativ concordante cu cele cuprinse în raportul prezentat adunării generale din 12 mai 1862, în care se arată că mașinile fabricii erau „în stare să producă minimum 3000, maximum 4500 chintale în 300 zile”⁵.

Fabrica n-a putut utiliza însă niciodată nici jumătate din capacitatea sa de producție⁶. În anul 1859, un an relativ bun pentru fabrică s-a realizat, în 12 luni, o producție de 2255 chintale hîrtie „de toate calitățile”, utilizîndu-se pentru aceasta ca materie primă 3624 chintale zdrențe. Cheltuielile de fabricație au fost de 35 992 fl. În 1860/61, într-o perioadă de fabricație de aproximativ un an, producția a fost, conform raportului prezentat în adunarea generală din 9 septembrie 1861, de 2692 chintale, utilizîndu-se pentru aceasta 4062 chintale zdrențe⁷.

Materia primă, zdrențele, se cumpără prin colecători. Aceștia primesc uneori acoturi de la fabrică pentru zdrențele ce le colectează⁸.

Din procesele-verbale ale Camerei de comerț și de industrie din Brașov rezultă că problema colectării zdrențelor și a prețului acestora

¹ *Bericht der Handels-und Gewerbekammer in Kronstadt, 1878–1879*, Brașov, 1882, p. 312. Vezi și *Transilvania*, Brașov, 1876, p. 83–4.

² În 1856/7 s-a înființat și construit la Petrești (Sebeș) de către mai mulți capitaliști (mai ales patricieni) sași din Sibiu și Sebeș o fabrică similară celei de la Zărnești, cu un capital de 230 000 florini. Aceasta a fost o serioasă concurență a fabricii de la Zărnești. Ea a căzut însă în faliment în 1860. Restabilită în 1861, aceasta a ars în octombrie 1862. În 1871 trece în proprietatea consorțiului austriaco-elvețian „Neusiedler Aktiengesellschaft für Papierfabrikation”, care o reorganizează și o mărește simțitor. Aceasta lucrează în 1879 cu un capital de o jumătate milion florini, producția ei reprezentînd în acest timp aproximativ 1/3 ca volum și 1/2 ca valoare din producția totală de hîrtie a Transilvaniei. Cf. *Bericht der Handels...* Brașov, 1882, p. 312; Cf. și G. Barițiu, *Politica cea mai bună* etc. în *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, 1876, nr. 22.

³ Cf. *Bericht der Handels...* 1853–1858, Brașov, 1859, p. 258.

⁴ Cf. raportul directorului comercial al fabricii pe 1859, *Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom.*, 990, filele 393–4.

⁵ *Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom.*, nr. 990, filele 403–405.

⁶ Cf. raportul prezentat adunării generale din ianuarie 1874, *Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom.*, nr. 990, f. 432–433.

⁷ Referindu-ne la producția din 1860–61, raportul prezentat în adunarea generală din 12 mai 1862 va spune: „Pînă acum nici într-un an nu am avut mijloace de a fabrica mai mult ca «2700 chintale». Producția a rămas și mai tîrziu sub 3000 chintale-anual.

⁸ În socoteala fabricii din 7/19 februarie 1856 găsim notați doi colecători („zdrențari”), pe Nicolae Tempeanu și Dairi Andrașiu, care primiseră acoturi pentru zdrențele-unul 80 fl. și altul 108,30 fl. *Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom.*, nr. 990, fila 19.

preocupa îndeaproape fabricile de hîrtie din circumscripția acestei camere și în special fabrică de hîrtie de la Zărnești. În februarie 1857, de pildă, organele de conducere ale acestor fabrici se plîng că în unele părți, anume la Brașov sau la Odorhei, autoritățile locale dau dreptul de a strînge zdrențe „numai unor anumite persoane, în schimbul unor taxe“. „Alți colectori nu sînt admiși în aceste părți“¹. În aprilie 1861 fabrica de hîrtie din Zărnești cere pentru colectorii de zdrențe dreptul de a face colectarea acestui articol, dînd în schimb mirodenii, așa cum procedaseră mai înainte. Conducerea fabricii cere tot atunci, și Camera de comerț și industrie își însușește punctul de vedere — ca „exportul de zdrențe din Ungaria să fie total interzis sau cel puțin îngreunat prin taxe vamale ridicate“². În același sens, tot fabrica din Zărnești va prezenta camerei de comerț un memoriu în care arată că „marele export de zdrențe din Ungaria prin Triest și Fiume, în condițiile taxei vamale de 2 fl., se răsfrînge asupra industriei transilvane“. Taxele vamale încasate din acest export nu compensează decît în mică parte pierderile ce le suferea economia Transilvaniei, prin faptul că această materie primă nu se prelucrează în interior³.

În general conducerile fabricilor de hîrtie din sud-estul Transilvaniei se vor plînge, mai ales începînd din 1856, de o strîmtoare a lor din cauza prețurilor urcate la zdrențe și scăzute la hîrtie, fenomen ce se manifestă în urma concurenței interne și externe⁴.

Servindu-se de relațiile ei la București și Ploiești, fabrica de hîrtie de la Zărnești va aduce zdrențe și din aceste părți. În august 1869, de exemplu, Ioan Iuga, în calitate de depozitar al fabricii la București, trimite la Zărnești prin diferiți cărauși ardeleni (Martin Jekel din Ghimbav, Gyulai Mihai și Konya Mihai) 80 măji de zdrențe colectate la București și la Ploiești⁵. În septembrie, același an, se trimit din București alte 43 măji de zdrențe prin căraușii Gyulai Istvan și Genyes Istvan⁶.

¹ Aceasta ar însemna că mai înainte colectarea se putea face liber, fără vreo auto-rizație și taxă specială. Cf. *Protokoll der Sitzung des Kronstädter Handels- und Gewerbekammer im Jahre 1857, am 3 Febr.*, Kronstadt, 1861, Ed. Johann Gött, p. 20.

² *Protokoll der Sitzung etc. im Jahre 1861 am 30 April*, p. 42.

³ *Ibidem*, 1861, 4 iunie, p. 57. Ministerul nu satisface cererea fabricii de hîrtie din Zărnești, „deoarece nu primește și din alte părți, mai ales din Ungaria, cereri asemănătoare cu privire la exportul de zdrențe“. Nu admite nici propunerea referitoare la colectorii de zdrențe, ca aceștia să aibă dreptul de a cumpăra zdrențe în cantități de 2—3 funți în schimb de mirodenii. Motivarea ministerului este interesantă, ea dezvelind concepția acestuia față de industria și comerțul din sud-estul Transilvaniei. Colectorii din Ungaria și Croația căpătaseră la 7 octomb. 1859 dreptul de a face schimb cu ață, ace, panglici (produse austriace). Dacă ar accepta cererea colectoarelor brașoveni, „aceștia ar fi avantajați — spune ministerul — față de negustorii cu produse casnice“. *Ibidem*, 5 noiembr., p. 88. Menționăm că mirodeniile erau produse cu care negustoreau în special brașovenii.

⁴ Cf. *Bericht der Handels...* 1853—1856, Brașov, 1859, p. 253—263.

⁵ Factura din 8 august 1869 a depozitului din București, Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, fila 109.

⁶ Scrisoarea lui I. Iuga din București, datată 2 oct. 1869, Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, fila 112.

Fabrica are avantajul că găsește în întinsele păduri din apropierea ei lemnele de foc necesare. (Necesarul, la capacitatea de lucru a fabricii, se ridică la 800 stînjeni anual).

Materiile auxiliare (chimicale, coloranți și clei) sînt în parte aduse de la fabrica de chimicale din Sibiu, în parte sînt importate¹.

În 1870, cînd fabrica din Zărnești își instalează moara de măcinat lemn, ea urmărește să facă un pas înainte pe linia progreselor realizate în apus, în tehnologia hîrtiei. Se instalează o turbină de 40 H.P., un aparat de măcinat lemn (răzător), un rafinător, cilindri de sortat materia, o pompă de apă, vase pentru strecurarea materiei etc. Toate acestea sînt instalate într-o clădire care are un interior de 60 stînjeni cubi². Totuși aceasta nu va aduce o schimbare favorabilă în mersul întreprinderii, în ceea ce privește producția și bineînțeles cîștigul realizat.

Din două liste de prețuri curente (care se găsesc în dosarul de documente și manuscrise ale fabricii, una din 1868, alta din 1874, ambele tipărite la tipografia „Ramer & Kammner“ Brașov) se pot cunoaște varietățile și calitățile de hîrtie ce se fabricau la Zărnești. Aceste varietăți și calități puteau satisface cerințele cele mai pretentioase³.

Hîrtia de scris cuprindea, în ce privește formatul, 12 varietăți, cu denumiri diferite (*timbru mic*, mijlociu, greu, mare; *registru mic*, mare, *regal mic*, mare etc.) iar în ce privește calitatea, 6 categorii (superfină ministerială, fină satinată, cancelarie fină în culori diferite, concept fin în culori diferite, concept comun, concept ordinar). Hîrtia de tipar se fabrica obișnuit de trei calități, cu formate diferite. Hîrtia de împachetat era înțeleiată, jumătate înțeleiată și „de tot înțeleiată“, culorile pentru acestea fiind diferite. Se fabrica apoi hîrtie colorată „ordinară și fină“ în coli de lungimi diferite, după cerere, cu lățimea de 54—55 policari (toli). Hîrtia de țigară constituia o altă varietate, aceasta fiind albă și colorată, așa numită „de mătase“⁴. În afară de varietățile și formatele obișnuite, fabrica primea comenzi pentru orice altă varietate și alt format. La hîrtia de tipar se ajungea pînă la „velina cu lustru“⁵.

Piața de desfacere era mai ales piața Principatelor dunărene. În Transilvania se vindea puțin, în schimb dincolo de Carpați se ajungea cu desfacerea pînă peste Dunăre.

În 1852, cînd s-a luat hotărîrea înființării fabricii de hîrtie de la Zărnești, inițiatorii ei se gîndiseră în primul rînd la debușeul din Principatele dunărene. Negustorii romîni brașoveni nici nu se puteau gîndi altfel. Comerțul lor se făcea în primul rînd cu Țara Romînească

¹ După relatările cuprinse în rapoartele Camerei de comerț, aceste produse ajungeau la fabricile transilvane mult mai scumpe decît la cele din Apus.

² Cf. *Transilvania*, Brașov, 1876, p. 83—4.

³ La expoziția mondială de la Viena, din 1873, produsele fabricii de hîrtie de la Zărnești au fost apreciate, fabrica fiind distinsă pentru calitatea produselor sale cu o „diplomă de laudă“ (*Weltausstellung 1873, Anerkennungsdiplom*).

⁴ *Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, filele 51 și 52.*

⁵ Cf. anuț comercial în *Transilvania*, Brașov, 1877, nr. 1.

și cu Moldova, unde mulți dintre ei aveau prăvălii de desfacere. Și apoi, întreaga industrie din sud-estul Transilvaniei era orientată, ca piață de desfacere și de aprovizionare cu materiile prime, spre Țara Românească și Moldova. Rapoartele oficiale ale Camerei de comerț și de industrie din Brașov, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, arată „dependența vitală” a industriei din sud-estul Transilvaniei de piața Principatelor dunărene. Aceste rapoarte capătă accente tot mai alarmante, în măsura în care industria sud-est transilvană întâmpină pe aceste piețe concurența industriei apusene sau se lovește de măsurile de protecție industrială luate de aceste state. La 1886, când problema se va agrava prin războiul vamal dintre România și Austro-Ungaria, rapoartele aceleiași Camere vor propune și vor cere, cu cea mai mare stăruință, sprijinul statului austro-ungar pentru asigurarea desfacerii interne a produselor acestei industrii¹.

În aceste condiții, nu este surprinzător faptul că întemeietorii fabricii din Zărnești se gândesc încă de la început la desfacere „în țările vecine dunărene și în celelalte provincii turcești”. Ei consideră aceste țări ca un spațiu comercial al lor, pe care nu trebuie să-l piardă².

În tot timpul activității sale, întreprinderea de la Zărnești își concentrează atenția, în vederea desfacerii produselor sale, pe piața Brașovului ca piață de export spre răsărit și mai ales direct pe piețele din Muntenia și Moldova. La Brașov se desface hîrtia printr-un depozit de fabrică, iar pentru desfacerea directă pe piețele Principatelor dunărene se organizează depozite de fabrică la București, Iași și Ploiești. Nu se neglijează nici piața Transilvaniei, pentru care se organizează un depozit la Sibiu. Această piață apare însă pe plan secundar³.

În vederea unei mai bune desfaceri a produselor, în 1858, Vasile Orghidan este angajat ca „agent călător (voiajor) al fabricii”, avînd obligația de „a călători prin toată Țara Românească de la Craiova pînă la Brăila, în toată Moldova și în toată Transilvania”⁴. Constantin R. Orghidan ia în comision în 1864 agentura fabricii pe trei ani în România⁵.

¹ Apelau în special la comenzi de stat. A se vedea mai ales *Bericht der Handels- und Gewerbekammer.*, 1889, Brașov, 1890.

² „Cererea de hîrtie — spun ei în 1852 — a crescut în ultimul timp foarte mult, atît în țările vecine dunărene, cît și în celelalte provincii turcești, și comerțul nostru nu este în stare s-o acopere decît prin aducerea unei cantități însemnate de hîrtie străină”. (Din cererea adresată de inițiatorii fabricii guvernatorului Transilvaniei la data de 8 oct. 1852). Document publicat în rev. *Transilvania*, Sibiu, 1885, nr. 15—16.

³ Gîndindu-se și la piața Transilvaniei și Ungariei, fabrica de la Zărnești cere, în ședința din 30 aprilie 1861, Camerei de comerț și de industrie din Brașov să intervină pentru unele măsuri de protecție și anume: mărirea taxelor vamale de import la hîrtia obișnuită și interzicerea sau cel puțin îngreunarea exportului materiilor prime (zdrăne) necesare industriei hîrtiei din Transilvania. Camera de comerț nu consideră însă ca oportună cererea fabricii de hîrtie din Zărnești. Cf. *Protokoll der Sitzung etc.* Kronstadt, 1861, p. 42.

⁴ Acesta primește cite 200 fl. m. c. bani de călătorie de două ori pe an și 1% din vînzare. Cf. „Protocolul” ședinței din 31 mai 1858. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, fila 374.

⁵ *Ibidem*, fila 414.

Depozitele sînt organizate la anumiți negustori din localitățile respective. Aceștia primesc un comision de 2—3% după vînzările efectuate. Depozitul de la Brașov este organizat și condus direct de administrația fabricii.

La București, primul depozit al fabricii este organizat de firma Rusu & Petriu, în ianuarie 1858; în noiembrie 1858 se hotărăște însă desființarea acestuia. Tot atunci se hotărăște și desființarea depozitelor de la Iași și Ploiești, înființate în același an. „Toate aceste depozite — se spune în procesul verbal al ședinței din 22 noiembrie 1858 — sînt mai mult spre pagubă decît spre folos”¹. Depozitele se reînființează însă la alți negustori, pentru că fără ele nu este posibilă vînzarea hîrtiei.

În afară de vînzările ce se fac la depozitul de la Brașov, cea mai mare desfacere se realizează la București, fie prin depozitul de acolo al fabricii, fie prin voiajori sau alți reprezentanți ai ei. În 1859 și 1860 cînd se dă lupta pentru deuseu între fabrica de la Zărnești și cea de la Petrești, (Petersdorf), atenția cea mai mare se concentrează la București și la Brașov². Depozitul de la București, care într-o vreme (pe la 1869) își avea sediul în strada Lipscani, hanul Șerban Vodă nr. 18. era foarte bine cunoscut. Făcea vînzări cu ridicata la negustori, instituții și autorități, efectuînd și vînzări de detaliu³. Deverul făcut de acesta în 1868 a fost de 66 208 frs⁴. În 1869, C. A. Rosetti se aprovizionează prin depozitul de la București cu hîrtie de la Zărnești pentru ziarul său⁵. În noiembrie 1869, George Sion comandă și primește prin depozitul de la București al fabricii din Zărnești peste 50 topuri de hîrtie fină și alte calități „pentru tipărirea unor fabule și poezii”⁶. Depozitul și reprezentanții fabricii stăruiesc pentru comenzi la Imprimeriile statului din București⁷. Ei caută de asemenea să obțină comenzi de la negustori mari din București, ca Hagi Stoica și Răducanu⁸.

Mult mai puțin interes prezintă depozitele de la Iași, Ploiești și Sibiu. În 1860, de pildă, se vinde prin firma Gavril Carpovici hîrtia

¹ Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, fila 383.

² În raportul prezentat adunării generale din 9 sept. 1861 se va vorbi despre „lupta peste tot anul cu fabrica de la Petersdorf, atît pe piața Brașovului, cît și la București (s. n.), care în tot rîstimpul acela vindea sub prețu fabricației, pînă cînd la noiembrie a. tr. a falimentat cu deficit de mai bine de 100.000il.”. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, filele 400—401. Este perioada în care li se cerea membrilor „să aște căi și mijloace ca hîrtia să se vîndă în cantități mult mai mari”, amintindu-li-se, că cei mai mulți dintre ei „au declarat în 1853 cum că fabrica aceasta se face cu acel scop pentru ca hîrtia să se petreacă (vîndă) mai virtos de către d-lor”, ceea ce nu s-a întimplat de fapt. *Ibidem*, fila 400.

³ După firma Rusu & Petriu, urmează ca depozitari în București firmele Martinovici & Asan, apoi Belgasoglu & Socec. În 1869 devine depozitar, pentru scurt timp, Ioan Iuga, care era „membru și firmator al societății de Zărnești” și care propune să se deschidă „un birou comercial” la București.

⁴ Bibl. Acad. R.P.R., Msse., rom., nr. 990, fila 424.

⁵ *Ibidem*, filele 98, 99, 102.

⁶ *Ibidem*, filele 130 și 144.

⁷ *Ibidem*, filele 98—99.

⁸ *Ibidem*, filele 130—131.

ce se găsește în depozitul din Iași, pentru că nu se vînduse „mai nimic de un an încoace”¹.

La 9 mai 1868 comisia de verificare a bilanșului fabricii pe 1867 propune „să se reducă stocul de marfă de la depozitul București, iar depozitele din Sibiu și din Ploiești să fie desființate, deoarece vînzarea hîrtiei la acestea nu este proporțională cu hîrtia ce trebuie să fie ținută acolo”².

Dar chiar și la București, lupta pentru menținerea pieței devine tot mai dificilă. În 1869 jumătate din vînzarea făcută la depozitul din București reprezenta vînzarea secției de detaliu.³ O astfel de orientare a vînzărilor spre vînzarea de detaliu este semnificativă pentru mersul afacerilor fabricii pe piața Bucureștilui.

Prin reconstrucția fabricii de hîrtie de la Petrești (Petersdorf) — Sebeș, în 1871, de către consorțiul „Neusiedler Aktiengesellschaft für Papierfabrikation”, care dispune de un capital de o jumătate de milion florini, posibilitatea de desfacere a produselor fabricii de la Zărnești se îngustează și mai mult. Noua fabrică, lucrînd cu capitaluri mari, și folosind acum mașinile cele mai noi, este gata să ducă lupta de concurență cu fabrica de la Zărnești, atît în ce privește prețurile, cît și calitatea hîrtiei⁴. Cei de la Zărnești au făcut și ei unele progrese în ce privește procesul de fabricare a hîrtiei trecînd în 1869/70, prin crearea morii de măcinat lemn, la utilizarea lemnului ca materie primă. Totuși ei nu au putut ține pas cu progresele realizate în apus. Concurența îi lovește inevitabil și tot mai puternic.

c) Profitul (dobînda și beneficiul întreprinzătorului)

Am văzut că dările de seamă privind activitatea întreprinderii în diferiți ani scot în evidență mai ales dobînzile mari pe care aceasta a avut să le plătească la capitalurile împrumutate. Dobînzile, după expresia repetată a lui G. Barișiu în rapoartele prezentate adunărilor generale, „rodeau neîncetat la firul vieții întreprinderii”; ele erau în adevăr o frînă în calea dezvoltării normale a acesteia. În condițiile plății dobînzii de 10—12% și mai mult, fabrica de hîrtie din Zărnești, ca și întreaga industrie transilvăneană de altfel, nu putea face față concurenței cu întreprinderile din apus, care plăteau numai 4—5% la capitalurile împrumutate.

Analizînd componența calitativă a profitului (dobînda și beneficiul întreprinzătorului), Marx stabilește că scindarea profitului în aceste două părți se face indiferent de faptul că un capitalist lucrează cu un capital de împrumut sau cu propriul său capital. „Cel care între-

¹ Bibl. Acad. R.P.R., Msse., rom., nr. 990, fila 399.

² *Ibidem*, filele 420—421.

³ Cf. socotelilor făcute de I. Iuga, la acest depozit, în iunie 1869

⁴ Printr-o scrisoare trimisă din Sibiu la 12 iunie 1871, Visarion Roman îi răspunde lui G. Barișiu în privința „prețurilor de Petersdorf”, arătînd că acestea sînt simțitor scăzute

bunțează capitalul, chiar dacă lucrează cu capitalul lui propriu, se împarte în două persoane, în proprietarul capitalului și în cel care-l întrebuințează; capitalul lui însuși, în ce privește categoriile de profit pe care le dă, se împarte în *proprietatea* asupra capitalului, adică capital în *afara* procesului de producție, care dă dobânda ca atare, și capital *înăuntrul* procesului de producție, care în calitate de capital care săvârșește un proces, dă beneficiul întreprinzătorului¹.

La fabrica de hirtie de la Zărnești apare în modul cel mai clar cazul dedublării persoanei capitalistului, atunci când o parte din asociați devin ei înșiși creditori ai întreprinderii lor (ex: Ioan G. Ioan și Const. I. Iuga în 1872 cu peste 104 000 fl.). Nu se poate presupune că dobânda primită de asociați ca împrumutători s-ar situa sub nivelul obișnuit al ratei plătite de întreprindere creditorilor din afară. În bilanțuri și în dările de seamă nu se face o grupare separată a dobânzilor plătite la capitalurile împrumutate de la societari. Toate sînt dobînzi calculate și plătite la nivelul ratei obișnuite a dobânzilor, indiferent dacă întreprinderea realizează sau nu „beneficiu”. Se poate însă stabili, pe baza celor citeva bilanțuri ce ne-au rămas, că nu totdeauna socotelile fabricii de la Zărnești s-au încheiat cu un „profit” în înțelesul bilanțului întocmit de capitalist, deci cu un profit care, în înțeles marxist, să compenseze pe de o parte capitalul întreprinzătorului cu dobînda ce i se cuvine „ca fruct al capitalului în sine”, iar pe de altă parte cu beneficiul întreprinzătorului „ca fruct al capitalului activ în procesul de producție”².

În raportul din 9 mai 1868 al comisiei de verificare a bilanțului pe 1867, de ex., se arată că din „beneficiul hîrtiei” abia s-au acoperit „dobînzile cele mari” (15 660 fl. 16. cr.) la capitalul împrumutat. Dacă totuși în bilanț a apărut un „beneficiu” (8 077 fl. 25 cr.) acesta „nu provine din vînzarea hîrtiei, ci din unele diferențe de curs și dintr-o reevaluare a clădirii față de bilanțul anterior”³. Se înțelege că în astfel de cazuri rămîneau nesatisfăcute interesele întreprinderilor, nefiind realizate nici dobînda, ca atare, la capitalurile investite de ei în întreprindere, nici beneficiul lor ca întreprinzători activi. Rata dobînzii în unele cazuri (socotind numai dobînzile la capitalurile de împrumut) a atins limita ei superioară, ridicîndu-se la nivelul ratei mijlocii a profitului; uneori o depășește pe aceasta, împingînd întreprinderea spre pierderi din capital.

Totuși, nu se poate spune că întreprinderea n-ar fi avut și ani de „afaceri bune”. În 1859, de pildă, ea realizează 52 774,84 fl. din vînzarea hîrtiei, iar la această „mică daraveră”, cum este numită în darea de seamă a directorului comercial, a realizat un profit de 27 762,03 fl., ceea ce înseamnă că întreprinderea a lucrat cu un „beneficiu” la vînzarea mărfii de peste 50%⁴. Rata profitului, considerînd capitalul de

¹ Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, E.P.L.P. 1953, p. 366.

² *Ibidem*, p. 365.

³ Bibl. Acad. R.P.R., Msse., rom., nr. 990, fila 420.

⁴ *Ibidem*, filele 293—394.

aproximativ 250 000 fl. cu care a lucrat întreprinderea în acest an, a fost de peste 11%. Un astfel de rezultat le mărește acționarilor pofta de câștig, îi întărește în credința că „întreprinderea n-ar fi cu totul nenimerită”¹. Îi dinamizează în lupta de concurență, ei gândindu-se la lărgirea producției.

Ca rezultat al acestor acumulări (deși discontinue) și al interesului pentru mărirea profitului, am văzut că întreprinderea a reușit, în perioada de activitate de care ne ocupăm, să introducă procedee tehnice noi de lucru și instalații noi (moara de măcinat lemn), să mărească numărul holendrelor de măcinat de la 6 la 9, să introducă noi aparate tehnice. Se înțelege, și prin aceste inițiative, fabrica de hîrtie de la Zărnești a contribuit la creșterea compoziției tehnice și organice a capitalului în industria din sud-estul Transilvaniei.

Tehnicienii și muncitorii fabricii

Transilvania nu avea tehnicieni și muncitori specializați pentru industria hîrtiei, în timpul înființării fabricii de la Zărnești. Meșteri și muncitori specialiști în această ramură se aduceau din Boemia și din alte părți. Aceasta constituia o greutate pentru industria hîrtiei din Transilvania, întrucît pretențiile specialiștilor străini (salariu, locuință etc.) erau mai ridicate decît ale angajaților indigeni. În afară de aceasta întreprinderile suportau și cheltuielile cu aducerea în țară a specialiștilor (și a familiilor lor, cînd era cazul), cheltuieli ce se ridicau la sume destul de importante. Mai intervenea și problema adaptării oamenilor la condițiile locale.

La fabrica de hîrtie din Zărnești, problema directorului tehnic a fost mereu la ordinea zilei. Întreprinderea n-a găsit un specialist bun cu care să poată lucra timp mai îndelungat și pe care să se poată baza în ce privește conducerea tehnică a fabricii.

S-au perindat în decursul celor 20 de ani de activitate, la care ne referim, nu mai puțin de 6 directori tehnici: un francez, trei germani din Prusia, un austriac și un german din Württemberg, toți căutați pe bază de recomandării și aduși la Zărnești cu cheltuiala întreprinderii, angajați cu salarii mari și părți considerabile din beneficiu².

Societarii au mari nemulțumiri din cauza acestor angajați. Primul director tehnic, de exemplu, francezul Fremont, recomandat de casa Gilian, în afară de faptul că „nu se poate adapta” la condițiile locale³, nu poate sau nu vrea să pună fabrica în stare de funcționare pînă nu-i

¹ Bibl. Acad. R.P.R., Msse, rom., nr. 990, fil. 393.

² M. Bein, de ex., cel de-al treilea director tehnic al fabricii, un tînăr german din Prusia, avea pe timp de un an, conform contractului încheiat în noiembrie 1858, următorul salariu anual: 1000 fl.v.a., 5% din venitul net al fabricii, 12 funți luminări de stearină, 12 stînjeni lemne de fag și locuință gratuită, constînd din 2 camere, bucătărie și cămară. Cf. „Protocolul” ședinței din 16 nov. 1858, bibl. Acad. R.P.R., Msse rom. 990, fila 382.

³ Se plînge că nu i se dă trăsură și că mîncă numai mămăligă. Cf. „Protocoloalele” ședințelor din 29 iulie și 3 august 1857. Ibid. filele 341 și 345.

vine un ajutor din partea firmei Gilain;¹ al doilea „are patima beției“ și, din cauza lipsei sale de interes, se distrug mașinile, astfel că timp de 6 luni fabrica nu poate lucra decât „cu 3 și arareori cu 4 holerdre“²; un altul (C.H. Exner din Arnsdorf, Silezia) „nu e în stare a fabrica hirtia cerută“³ etc.

„Daunele cauzate de aceștia — spune G. Barițiu în articolul său din 1885 — trec ușor de 100 000 fl., mai ales dacă se pun la socoteală și multe mașini frînte și sfărîmate din negrija lor și risipa de materiale chimice“⁴.

Informațiile nu ne indică numărul muncitorilor angajați la fabrica din Zărnești, nici probleme în legătură cu condițiile lor de muncă și de trai. Din punctul nostru de vedere, aceasta constituie una din marile lipsuri ale rapoartelor privitoare la activitatea fabricii și problemele ei, lipsă ce se datorește faptului că asemenea probleme nu prezentau interes pentru o întreprindere capitalistă.

Se găsesc totuși, în fondul de documente referitoare la fabrica din Zărnești, patru copii ale unor procese-verbale judiciare din martie 1876, privind acțiunea intentată la „judecătoria de plasă“ din Brașov de patru grupuri de muncitori de la această fabrică împotriva lui G. Barițiu ca director, pentru neplata salariilor ce li se cuveneau.

Primul grup cuprinde 15 muncitori ai fabricii, toți români din Zărnești și probabil din împrejurimi⁵.

Al doilea grup este alcătuit din 5 persoane și anume: Kramer Iosef, Revetzki Laszlo, Olaj Ianos, Muscan Iosif și Pantelimon Taubes, revendicînd împreună suma de 460 lei⁶. Suma aceasta cuprinde, în afară de salariul neplătit, și cheltuielile de deplasare pentru ziua respectivă la Brașov și anume: masa 5 fl., căruța 3 fl.; în plus despăgubiri pentru două zile pierdute, 5 fl.

¹ G. Barițiu, în memoriile sale, spune despre Joul. Fremont, că acesta era „omul cel mai stricat, proclat și amăgitor din ciți au călcat vreodată din Franța în Ardeal“. O. Boitoș, *Memoriile lui George Barițiu*, Sibiu, 1942, p. 20.

² „...mașina se adusese prin (neglijența) lăcătușului și a conducătorului de mașină în o stare atît de ticăloasă, încît uneori, într-o zi întreagă, abia se putea face cîte 1—4 chintale, iară cealaltă materie, pînă la 8—10 chintale, se arunca pe vale, iară alte ori cu zilele și cu săptămînile nu se lucra nimic, anume în martie și april“. *Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom. nr. 990, fila 393.*

³ *Ibidem*, fila 415.

⁴ *Transilvania*, Sibiu, 1885, p. 196.

⁵ Procesul-verbal încheiat la judecătoria de plasă din Brașov (în cadrul tribunalului) poartă data de 3 martie 1876. Cei 15 muncitori, care revendică în total suma de 501 fl. 85 cr., sînt următorii: Vancea Nicolae, 35 fl., Samoilă Mitarca Ion, 99 fl., Bratu Preșmercan, 51 fl. 20 cr., Vlad Zare, 87 fl., Bobinca Gheorghe 30 fl., Pitea Ion 37 fl. 50 cr., Vîntoiu Bucur 42 fl., Badiu Piroșca 38 fl., Gridan Gheorghe 30 fl., Stoica M. Ioan 12 fl. 35 cr. Vancea Paraschiva 5 fl., Vancea Maria 1 fl. 60 cr. Stoica Maria 11 fl., Balca Ana 18 fl. 50 cr., Vîntoiu Nedela 3 fl. 30 cr. (*Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom. 990, fila 196.*)

⁶ Procesul-verbal poartă data de 3 martie 1876; *ibid.*, fila 199.

Grupul al treilea cuprinde 19 muncitori, care, după nume, sînt localnici, revendicînd împreună suma de 162 fl. 47 cr.¹.

Al patrulea grup este format tot din 5 persoane și anume: Salati Iosef, 103,40 fl., Salati Iosefa și Salati Ana (fiicele lui Salati Iosef) cu 37 fl., 28 cr., Szenesz Iosef 152 fl. 20 cr., Volf Pal 128 fl. 98 cr. Salati Iosef revendică, pe lîngă suma de mai sus, cuvenită pentru plata muncii sale, o restanță din dreptul de chirie („hazbérhá tralék“) de 13 fl. 30 cr. Se adaugă plata căruței 3 fl. 50 cr. și întreținerea pentru ziua respectivă 4 fl. 50 cr.².

Din aceste documente rezultă că, în perioada de aproximativ 20 de ani de cînd începuse a funcționa fabrica de hîrtie de la Zărnești, se dezvoltase aici, din sinul populației locale, un număr considerabil de muncitori industriali³.

Muncitorii de la Zărnești acționează în justiție pe patronii lor pentru salariile ce nu li se plătiseră, revendicîndu-și cu hotărîre drepturile.

Totuși, nu se formase încă, în rîndurile lor, o conștiință a solidarității de clasă; revendicîndu-și drepturile de muncă în 1876, ei merg în acțiunea lor împărțiți pe grupe. S-ar părea, după mărirea sumelor revendicate și după natura unora din drepturile cerute (chiria etc.), că cele două grupuri mai mici cuprind specialiști.

Merită să fie menționată, în legătură cu această acțiune a muncitorilor, îndreptată direct împotriva lui G. Barițiu, o scrisoare din 2 martie 1876, adresată de G. Barițiu „firmatorilor“ (mandatarilor) fabricii (Ioan G. Ioan și C.I. Iuga) la Brașov, în care-i avertizează pe aceștia, că, deși fabrica a încetat să lucreze de o lună de zile, fiind pusă sub controlul creditorilor, „după lege, muncitorii trebuie să fie plătiți fără nici o șovăire“. „Ei sînt în drept — spune Barițiu — a merge la judecată și a-și storce simbria în tot modul“⁴. El propune celor doi mandatarai ai fabricii ca aceștia să pună la dispoziția muncitorilor, prin care trimite el scrisoarea, o sumă de aproximativ 100 fl., pentru ca aceștia „să mai poată face hîrtie“, iar din prețul ei să fie plătiți toți și mai întîi „cei care se duc“, adică, cei concediați.

Fără îndoială, numărul de 43 muncitori, care semnează în 1876 acțiunile în justiție pentru neplata salariilor lor, nu poate reprezenta

¹ Procesul-verbal poartă data de 6 martie 1876, muncitorii care intentează acțiunea fiind următorii: Moise Mihăilă Popa 11 fl. 64 cr. Avram Musca 7 fl., Samoilă Rosorea 8 fl., Avram Vic. Popa 12 fl. 56 cr., Nicolae Iosif Makre (Macrea) 7 fl., Ana Rossu (Roșu) 10 fl. 76 cr., Nicolae Klohovan 2 fl. 40 cr., Irimie Muscan 7 fl. 70 cr., Iuon Rosolea 7 fl. 20 cr., Isidor Pandrea 7 fl. 20 cr. George David Pandrea 6 fl. Samoilă Rossu 4 fl., Sutzó Manea 18 fl., 50 cr., Maria Șerban 11 fl. 67 cr., Sutzó Voina Dan, 10 fl. 33 cr. Bucura Baiu 8 fl. 94 cr., Maria Baiur 3 fl. 12 cr., Steza Skorția 4 fl. 55 cr., Nedela Greișar (Derdecea) 3 fl. 30 cr., (Bibl. Acad. R.P.R., Msse., rom. 990), fila 202.

² *Ibidem*, fila 204.

³ Existase la Zărnești și filatura mecanică de bumbac a lui Const. Ioanovici, care prin 1853—1855 lucra cu aproximativ 35 muncitori, marea majoritate femei, cf. *Bericht der Handels-und Gewerbekammer, Kronstadt, Brașov, 1859*, p. 252—253.

⁴ Bibl. Acad. R.P.R., msse rom., 990, fila 194.

decît o parte din efectivul muncitorilor fabricii de hîrtie de la Zărnești. Chiar dacă s-ar presupune că, la această dată, aceștia ar fi fost toți muncitorii fabricii, numărul nu este concludent, întrucît fabrica se găsea în acest timp într-o perioadă critică. Unii își dăduseră „demișia“, așa cum rezultă din aceeași scrisoare a lui Barițiu, menționată mai înainte.

Prin comparație cu celelalte fabrici de hîrtie din sud-estul Transilvaniei, se poate ajunge totuși la o apreciere a numărului de muncitori cu care lucra în mod obișnuit fabrica de la Zărnești. Fabrica de la Orlat, de exemplu, care lucra între 1853—1855 cu 6 holendre și „o modestă mașină de hîrtie“, avea în acel timp 6 maiștri și 100—130 muncitori (majoritatea femei); fabrica de la Cîrțișoara, care lucra tot cu 6 holendre, avea 6 maiștri și 100—120 muncitori. Fabrica de la Zărnești, care ajunsese în 1876 să aibă 6 holendre de fier și 3 de lemn (acestea armate în parte cu fier), mașină de hîrtie continuă (cu 3 prese, 5 cilindri uscători, valțuri de satinat etc.), moară de măcinat lemn (cu o turbină de 40 HP), este probabil să se fi ridicat în perioadele de lucru normal la un număr mai mare de muncitori (150—200).

Tot prin comparație putem deduce situația salariilor. La fabrica de la Orlat — între anii 1853—1855 — un muncitor cl. I primea 1 florin pe zi, un muncitor cl. II 36 cr., iar femeile și copiii primeau numai: cîte 18 cr. pe zi. Ziua de muncă era de 12 ore, cu 2 ore repaus la prînz¹. La moara de hîrtie din Tîrkungeni salariul era în 1852 de 4,50 fl. săptămînal pentru calfe, 2,5 fl. pentru ucenici, 3 fl. săptămînal pentru muncitori, 18 cr. pe zi pentru muncitoare și 12 cr. pentru copii². La filatura de bumbac de la Zărnești a lui Ioanovici, salariile erau prin 1853—1855 și mai mici: bărbații (3 în total) primeau locuință, lemne și 30 cr. zilnic, iar femeile (cca 30) primeau 10—12 cr., zilnic, ziua de lucru fiind de la 5 dimineața, pînă la 7 seara, cu o întrerupere de o oră și jumătate la prînz³. Se poate presupune că la fabrica de hîrtie din Zărnești salariile muncitorilor specialiști erau la același nivel cu cele ale specialiștilor de la Orlat, observînd că unii din aceștia (ca de ex. Revetzki Laszlo, Pantelimon Taubes, Kramer Iosif) sînt probabil aduși din afară, așa cum erau și cei de la Orlat și de la Cîrțișoara. Aprecierea aceasta poate fi susținută și prin cererile de despăgubire cuprinse în acțiunea intentată de Kramer, Revetzki etc. (menționată mai sus) din care rezultă, că cheltuielile de întreținere, revendicate de 5 persoane pentru două zile se ridică la 10 fl., ceea ce revine la 1 fl. de persoană pe zi. Și grupul Salati, Szenész cere ca despăgubire pentru întreținerea pe o zi suma de 4 fl. 50 cr. Este normal ca aceștia, în cererile lor, să fi avut în vedere nivelul salariului lor obișnuit. Nespecialiștii, recrutați dintre localnici, primeau, fără îndoială, salarii mai mici. Aceasta se poate deduce, atît din salariile de mizerie ce le plătea pe la 1853—

¹ Bericht... Brașov, 1859, p. 254.

² *Ibidem*, 1853, p. 126.

³ *Ibidem*, 1859, p. 252—253.

1855 filatura de bumbac de la Zărnești, cît și din sumele mărunte ce le revendicau în 1876, pe calea legii, cei mai mulți dintre muncitorii fabricii de hîrtie de la Zărnești, care porniseră acțiunea împotriva patronilor pentru neplata salariilor ce li se cuveneau.

Spațiul din care-și recruta fabrica de la Zărnești muncitorii nu ducea lipsă de „brațe muncitoare“, cum se arată de altfel și într-o descriere amănunțită a fabricii, publicată în revista „Transilvania“ din Brașov (nr. 7 din 1876). Acestea, fără îndoială, puteau fi cumpărate la un preț derizoriu.

În pragul falimentului. Vânzarea fabricii (1876—1878)

Încă din 1857—1858 — perioadă în care avea mare nevoie de capital circulant — fabrica de la Zărnești a fost privată de o parte din capitalul ei inițial, în urma numeroaselor falimente ce s-au produs în acest timp pe piața Brașovului, la București, Galați etc. Cinci membri ai consorțiului de la Zărnești, în frunte cu Rudolf Orghidan, cel mai de inițiativă dintre întemeietorii fabricii, au căzut atunci în stare de faliment. Faptul a produs încurcături serioase fabricii, aceasta fiind nevoită a restitui sume considerabile din capitalul inițial al membrilor scăpătați. În sinul societății era „confuzie, frică și disperare“. Fabrica a reușit, totuși, să treacă „cu bine“ peste acest moment, putînd să anunțe prin octombrie 1859, că „a scăpat cu fața curată“ și că „lucreează cu toate puterile sale“, fiind solicitată cu comenzi numeroase¹.

Această primă zguduire se va resimți mereu în activitatea de mai tirziu a fabricii. Societatea de la Zărnești va renunța în 1860 la caracterul de grup închis, părțile de capital social ale membrilor („obligațiile“ acestora) devenind transmisibile fără restricții². Fabrica va rămîne însă cu un mare gol de capital propriu, pe care, parțial numai, și-l va putea acoperi prin împrumuturi de la bănci și particulari.

În aceste condiții, așa cum s-a văzut, fabrica nu poate lucra cu toată capacitatea ei. Îi lipsește în primul rînd capitalul circulant și această lipsă o ține pe loc. „Nimic mai întristător pe lume — se scrie în raportul prezentat adunării generale din 7 martie 1870 — decît a vedea un astfel de uriaș legat și înlănțuit ca să nu se poată mișca după pofta lui“³.

Această lipsă de capital și dobînzile ridicate ce trebuie să le plătească întreprinderea la împrumuturile efectuate, duc la o slăbire continuă a ei. Concurența internă și externă este în același timp tot mai puternică. Cu toate că fabrica de la Zărnești, în lupta pentru deuseu, reușește să dărîme în 1860 pe concurența ei de la Petrești — datorită în mare parte și faptului că negustorii romîni brașoveni aveau cunos-

¹ *Gazeta Transilvaniei* — Brașov, 1859, nr. 48.

² „Iară de acum înainte fiecare membru — își poate vinde ori dărui partea sa la oricine va voi“. Din contractul de societate modificat la data de 9 iunie 1860. Bibl. Acad. R.P.R. Msse rom., 990, fila 396.

³ *Ibidem*, filele 393—394.

cutele relații în Principate — situația ei financiară nu este decît aparent salvată. Existența fabricilor de hîrtie din Transilvania este amenințată tot mai puternic de industria hîrtiei din apus, care beneficia de transportul pe apă, de capital mult mai ieftin și de superioritate tehnică, înțelegînd aici și specialiștii necesari¹.

Criza din 1873 lovește puternic și industria hîrtiei. Între 1873—1875 dau faliment în imperiul austro-ungar și în cel german peste 40 de fabrici de hîrtie². Faptul are urmări serioase și asupra întreprinderilor de hîrtie din Transilvania.

Slăbită cum era de mai înainte, fabrica de hîrtie de la Zărnești nu mai poate rezista. Se încearcă o vînzare a ei, trimițîndu-se sorisori în acest sens la Biberach, Berlin, Hamburg, Pesta, Viena. S-a luat legătura pentru aceasta și cu consulul american, A. Stein, de la București. Cu același scop, a fost angajat A. Marcovici pentru a duce tratative la Londra. Nu s-a găsit însă posibilitatea vînzării³.

În 1874 s-a încercat alcătuirea unei noi societăți, pe acțiuni, care să preia tot fondul fabricii de la Zărnești. Aceasta s-a și constituit formal, dar fără rezultate practice, pentru că noii acționari erau tot cei vechi și aceștia nu aveau capitalul necesar⁴.

La începutul anului 1876, nemaiputînd face față plăților, fabrica de la Zărnești se găsește în pragul falimentului. Directorul comercial al fabricii (G. Barițiu) în scrisoarea sa, din 2 martie 1876, către mandatarii fabricii (Ioan G. Ioan și C. I. Iuga) le spune acestora: „astăzi creditorii sînt domnii fabricii de la Zărnești“. Se oprișe, prin dispoziția tribunalului, la cererea creditorilor, toată activitatea fabricii, iar Barițiu căuta expediente pentru continuarea ei, spre a putea plăti muncitorii⁵.

Se fac demersuri la băncile din Viena pentru evitarea falimentului și acestea cad de acord cu propunerile societății de a se arenda fabrica și a se urmări între timp o vînzare normală.

În sensul acesta, fabrica va fi arendată comerciantului Ioan Velisariu pe timp de 8 ani (1 februarie 1877 — 31 ianuarie 1885), cu

¹ În apus se introdusese între timp fabricarea hîrtiei din lemn și din paie înălbite. Am văzut că și fabrica de la Zărnești și-a instalat în 1870 o moară de măcinat lemn. A avut însă pierderi de pe urma ei.

² Dosarul fabr. de hîrtie Zărnești, Bibl., Acad. R.P.R., nr. 990, filele 246—247.

³ „Astăzi nimenea nu are curajul de a-și investi capitalurile în fabricațiunea hîrtiei, de aceea ni se cere paciență pînă la încetarea crizelor și reînvierea acestui ram de industrie“. Extras dintr-o convocare a adunării generale a fabricii din 1876. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, filele 246—247.

⁴ S-a evaluat fondul fabricii la 200.000 fl.v.a. La 31 mai 1875 se ține adunarea generală de constituire a noii societăți, care avea capitalul statuar împărțit în 1000 acțiuni de cîte 200 fl.v.a. G. Barițiu a fost ales director. Membri au fost aleși Ioan G. Ioan, Const. I. Iuga, Ioan B. Popp, Ioan Mețianu, Nicolae Străvoiu, iar ca supleanți: Iacob Mureșanu și Cristea Ct. Orghidan. Deci aceiași oameni, cu aceleași posibilități. În procesul-verbal al ședinței de constituire se arată că „s-a subscris și plătit în întregime capitalul“, ceea ce nu pare a fi conform cu realitatea. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom. nr. 990, filele 181—186.

⁵ *Ibidem*, f. 194.

o arendă anuală de 6000 fl.v.a., din care urma să se plătească dobânzile și „datoriile cele mai periculoase“. Contractul de arendare va fi însă reziliat în noiembrie 1877, la cererea lui Velisariu, pentru „caz de forță majoră“, considerându-se războiul din 1877 ca fiind un astfel de caz¹.

Fabrica rămîne apoi în stare de nefuncționare din noiembrie 1877 pînă în noiembrie 1878, cînd ajunge — prin vînzare în favoarea creditorilor — în proprietatea firmei săsești din Brașov, König și Cöpony, care o reorganizează și o pune în funcțiune pentru producția hîrtiei de calitate inferioară (de împachetat etc.) din paie. Capitalul consorțiului român s-a pierdut în întregime, împreună cu alte sume importante².

* * *

Privind în încheiere acest studiu asupra începuturilor și activității fabricii de hîrtie de la Zărnești în deceniile 6—8 ale secolului al XIX-lea, constatăm următoarele :

Această fabrică se înființează într-un timp în care, mica producție de mărfuri, rămînînd încă predominantă în Transilvania, se manifestă totuși destul de puternic procesul de destrămare al vechilor forme ale economiei din această parte, făcîndu-se trecerea la tehnica masinistă. Întreprinderile capitaliste, ce se dezvoltă în acest timp în Transilvania, își caută obiectul de lucru în afara ramurilor stăpînite de bresle.

Fabrica de hîrtie de la Zărnești ia naștere pe linia trecerii de la capitalul comercial, acumulat în mîinile burgheziei locale, la capitalul industrial. Apreciată după capitalul investit în clădiri, mașini și instalații, ea este în timpul construirii ei, cea mai mare întreprindere industrială din sud-estul Transilvaniei.

Prin întemeierea fabricii de la Zărnești, grupul de negustori brașoveni care au alcătuit consorțiul ei, a urmărit să-și lege de industrie activitatea lor comercială, într-o vreme cînd industria căpăta întietate, începînd a domina comerțul, și cînd comerțul de intermediere al brașovenilor era în decădere. Dorința de afirmare pe plan economic și de consolidare a noilor poziții cîștigate în urma revoluției din 1848, și în primul rînd dorința de cîștig, i-a determinat pe negustorii romîni brașoveni să înființeze această întreprindere mare, pe care au considerat-o, totuși, numai ca o anexă a comerțului lor.

Fabrica de hîrtie de la Zărnești s-a înființat și s-a dezvoltat ca întreprindere de export, spațiul ei de desfacere fiind în primul rînd Țara

¹ „Acest război — spune Velisariu într-o scrisoare a sa cu data de 5 iunie 1877 — impune cele mai grele pierderi, ca să nu-mi pot vinde cea mai mare parte din fabricatul meu cu nici un preț, din cauză că mulțime de piețe de pe malul stîng al Dunării, în care se vindeau mai înainte cantități mari de hîrtie, sînt supuse la bombardări, iar cele de pe malul drept sînt închise cu totul pentru noi.“ Bibl. Acad. R.P.R., Msse., rom., nr. 990, fila 239.

² Bericht..., Brașov, 1882, p. 312.

Românească și Moldova. Intemeietorii ei nu au văzut caracterul istoric, schimbător, al vechilor relații comerciale ale Transilvaniei cu celelalte țări române sau, cel puțin, nu au dat importanța cuvenită fenomenului de slăbire a acestor relații, fenomen ce se desfășura vertiginos sub ochii lor, în condițiile dezvoltării capitalismului. Când în aceste părți a intervenit concurența puternică a produselor din apus, fabrica a fost lovită în însăși existența ei. Nu și-a putut crea o piață de desfacere internă (în Transilvania), întrucât aici era apăsătoare concurența produselor austriece, iar de o lărgire simțitoare a consumului de produse industriale, pe plan local, în condițiile social-economice în care trăia țărănimea transilvană, nu se putea vorbi.

În Transilvania, inițiativele industriale întâmpinau, în perioada în care s-a înființat fabrica de la Zărnești, greutăți mari în legătură cu aducerea mașinilor din apus, cu lipsa tehnicienilor și a muncitorilor calificați, cu reparația mașinilor și schimbarea pieselor deteriorate (acestea trebuind a fi comandate uneori, tot la fabricile de mașini din apus), cu transportul local al produselor și al materiilor prime (întrucât lipseau căile ferate), cu obținerea creditelor convenabile etc. Dobânzile mari plătite la împrumuturi, și în genere politica economică a Curții de la Viena au frânat dezvoltarea fabricii de la Zărnești, ca de altfel a întregii industrii din Transilvania.

Fabrica de hîrtie de la Zărnești este totuși una din cele mai importante realizări pe linia procesului de formare și dezvoltare a industriei mecanizate din sud-estul Transilvaniei. Ea reprezintă o întreprindere capitalistă productivă, superioară caselor de comerț, din al căror capital acumulat s-a ridicat. Subordonarea capitalului comercial celui industrial este un fenomen ce se manifestă pe linia progresului economic, în faza trecerii de la modul de producție feudal la cel capitalist, în speță, în cadrul procesului revoluției industriale din sud-estul Transilvaniei. Această întreprindere a avut un rol important și în ce privește dezvoltarea numerică și concentrarea muncitorimii industriale din părțile Brașovului. A contribuit de asemenea la întărirea puterii economice și politice a burgheziei industriale, care avea să lovească, cu tot mai multă putere, în pozițiile pe care le mai deținea feudalismul ducând la instaurarea capitalismului ca formațiune social-economică. Ea a contribuit, fără îndoială, la grăbirea progresului economic în sud-estul Transilvaniei.